

דף שבועי

בס"ד

פרשת וישב, תשפ"ה, מספר 1598

יוסף לדורותיו יצחק עתשלו

ש"אין חלום ללא דברים בטלים". אך אם מדובר בחלום נבואי, איך ייתכן שדברים המעורבים בנבואה אינם אמיתיים?

כדי לפתור תעלומה זו, עלינו לנתח מחדש את שני החלומות הללו. לעומת שני צמדי החלומות במצרים, אין פתרון מפורש לחלומות של יוסף. לא הוא, לא אחיו ולא אביו פתרו אותם. כתגובת האחים: "הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ" וגו', כך תגובת יעקב: "הַבּוֹא נְבוֹא אֲנִי וְאִמְךָ וְאִחֶיךָ" (בר' לז:?) זוהי תגובה רגשית מתוך עמדה שיפוטית שחלומות יוסף הם למעשה גילוי מחדרי ליבו, ולא נבואה. אם כך, אין כל הכרח לפרש את תנועתם של גורמי השמים כהשתחוויה, אלא כמשהו שאילו ההשתחוויה רומזת, ואין הכרח לפרש את השמש והירח כאביו ואימו של יוסף. להלן נדון בחלומות עצמם, ללא הפרשנות של בני המשפחה.

חלום האלומות הוא יחסית פשוט להבנה, על רקע מה שאנו, שמכירים את סוף הסיפור, יודעים. הדגן מסמל מחייה ומקור כלכלי מרכזי. בסצנה הראשונה של החלום, כל האחים פועלים יחד בעבודה משותפת לכלכלת המשפחה. הסצנה השנייה משנה את התמונה; מצבו הכלכלי של יוסף גדל ומתרומם מעל מצבם של אחיו. בסצנה האחרונה, אלומותיהם משתחווים לאלומתו. כמו שהדגן הוא סמלי, כך ההשתחוויה סמלית. בעולם התנ"ך, השתחוויה יכולה לסמל שעבוד או פולחן, אך גם תלות.⁴ וכך הדברים אכן התפתחו. יוסף עלה על כס המלוכה במצרים, מצבו היה מרומם משל אחיו, ובסוף כל בני משפחתו היו תלויים בו למחייתם.

אך כאן הבן שואל: למה יש צורך בחלום השני בכלל? בצמד החלומות בבית האסורים מובן למה יש צורך בשניהם, שכן כל חלום היה של שר אחר, וניבא עתיד שונה לחלוטין לכל אחד מהם. בצמד החלומות של פרעה, יוסף גם הסביר למה חלום פרעה שני חלומות: "וְעַל הַשְּׁנוֹת הַחֵלֶם אֶל פְּרָעָה פְּעָמִים כִּי נִכּוֹן הַדָּבָר מֵעַם הָאֱ-לֹהִים וּמִמֶּהָר הָאֱ-לֹהִים לְעִשְׂתּוֹ" (שם מא:לב). אך בחלומות של יוסף נשאלת השאלה, אם חלום האלומות כבר מודיע שיוסף יעלה למעמד בכיר

בסיפורי יוסף יש שלושה זוגות של חלומות, וכל זוג מהווה עילה לתפנית במצבו האישי. הוא עולה לכס המלוכה במצרים כתוצאה ישירה מפיענוחו המוצלח את חלומות פרעה, והזדמנות זו לפתור אותם באה לידו עקב פרשנותו המוצלחת את החלומות של שרי פרעה בבית האסורים. אך הסיפור כולו מתחיל בחלומות שיוסף אינו פותר, אלא הוא החולם בעצמו, וחלומות אלה מביאים גם לשינוי במצבו, אך לא לטובה. שנאת אחיו מתגברת כשהוא מספר להם את חלומותיו, וקיים קו ישיר מסיפורו על חלומותיו לאחיו, להשלכתו לבור ומכירתו לעבדות במצרים.

כמובן שלא כל חלום, אפילו בזמן המקרא, הוא חלום נבואי. "אין מראין לאדם אלא מהרהורי ליבו"¹ הוא יסוד מקובל בהבנת החלום, והסיפור על ר' יהושע בן חנניא והקיסר, שדרש מהחכם שיגיד לו מה הוא יראה בחלומו באותו לילה,² מאשר יסוד זה גם בדברי חז"ל. עם זאת, על כל חלום שמתואר במקרא ניתן לשאול, האם זה חלום נבואי שבו הקב"ה מגלה לחולם את העתיד (מוכרח או אפשרי), או האם זה חלום שנוצר בתת-ההכרה של החולם ומגלה לו ולנו מציפיותיו, דאגותיו ושאיפותיו.

ברור ממהלך הסיפור, שחלומות פרעה היו חלומות נבואיים והם אכן הוגשמו כפי שפתר אותם יוסף. כמו כן, הכתוב מעיד שחלומות השרים היו גם הם חלומות נבואיים, והם התגשמו כפי שפירשם יוסף. אך איך עלינו להבין את חלומותיו של יוסף הוא? די ברור מתגובת האחים לחלום הראשון, שהם הבינו את דברי יוסף כמגלים את צפונות ליבו, אך אינם מצביעים על עתיד גורלי שלו ושלחהם: "הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עֲלֵינוּ, אִם מְשׁוּל תִּמְשַׁל בָּנוּ?" (בר' לז:ח). האם צדקו האחים או שהחלומות על האלומות והכוכבים היו מסר נבואי? לכאורה התשובה מעורפלת. מצד אחד, אחיו השתחוּו לו, אך מבלי לדעת את זהותו האמיתית, ואח"כ השתחוּו לו ביודעין בשובם מקבורת אביהם. מצד שני, "השמש והירח" לא השתחוּו לו, ובשל כך טענו חז"ל

* הרב יצחק עתשלו הוא י"ר המחלקה ללימודי תנ"ך בישיבת YULA בלוס אנג'לס.

1 בבלי, ברכות נה ע"ב.

2 שם נו ע"א. ר' יהושע המציא מציאות עגומה ומפחידה והקיסר דאג ממנה כל היום עד שחלם עליה בלילה.

3 כל סצנה בחלום פותחת במילה "והנה".

4 למשל בבר' כג:ז, יב ומז:לא.

להשלמת אחריותו, לראותם שוכנים בארץ ככוכבי השמים בגדלותם המספרית והרוחנית גם יחד. עם זאת, בזה לא תמה המשימה.

בפסוקים האחרונים בבראשית, אנו שומעים פעמיים על אורך חייו של יוסף – בן מאה ועשר שנים. הוא אחד משני אנשים שמספר שנותיהם נזכרים במקרא פעמיים. חזרה זו אינה מפתיעה עד ששמים לב שמי שסיים את תפקידו של יוסף להחזיר את שבטי יעקב לארץ כנען הוא יהושע בן-נון לשבט אפרים, צאצא ישיר של יוסף. למרבה הפלא, שנותיו של יהושע היו מאה ועשר שנים, וגם פרט זה נזכר פעמיים.⁷ מעניין גם, שאע"פ שהעם הגיע לאזור שכם סמוך לכניסתם לארץ אחרי חציית הירדן, קברו את עצמות יוסף רק אחרי מות יהושע; כאילו לרמוז שתפקידו של יהושע היה להשלים את מה שנטל עליו אבי משפחתו.⁸

אם עד כה פתרנו את הצורך בשני החלומות, ואיך פתר אותם יוסף לעצמו במצרים ופעל על פי פתרונם, נותרה לנו עדיין תעלומה אחת – תעלומת השמש והירח בחלומו השני.

בקריירה המוצלחת עד למאוד של יהושע, רגע השיא היה, ללא ספק, בתחילת הרדיפה אחרי חמשת המלכים בגבעון: "וַיֹּאמֶר לְעִינֵי יִשְׂרָאֵל שְׁמֹשׁ בְּגִבְעוֹן דָּוָם וַיִּרַח בְּעֵמֶק אֵילֹן. וַיִּדָּם הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּרַח עֶמֶד" (יה' י:יב-ג). אחרי מספר דורות התקיים סוף סוף חלומו של יוסף במלואו. השמש והירח נענו לציוויו ונכפפו לרצונו של יהושע, שמילא את מקומו של זקן שבטו וסיים את משימתו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ויהיה אחראי על כלכלת משפחתו, מה מוסיף החלום השני?

החלום השני שונה מהראשון בכמה מרכיבים. ראשית, בחלום הזה אין התפתחות מסצנה לסצנה, אלא כל המראה נשאר יציב. שנית, שלא כמו בחלום האלומות, בני משפחתו של יוסף אינם מופיעים; רק יוסף מופיע והוא אינו מוחלף במראה סמלי (כמו אלומתו שבחלום הראשון). אך אם מבינים את החלום השני כמו שהבינו אותו בני משפחתו – מה הצורך בו; למה לכפול את המסר על ידי חלום שני?

יש הבדל בסיסי יותר בין שני החלומות, והוא ההקשר המרחבי של החלום. חלום האלומות מתרחש בשדה, במרחב הארצי. לעומת זאת, החלום השני מתרחש בשמי מרומים. בהבדל זה נגלה את הצורך בחלום שני. ההקשר הארצי, כלכלי וחקלאי של החלום הראשון נפתר בזה שיוסף הוא העשיר שייסבסד את משפחתו, וכולם יהיו תלויים בו למחייתם. אך חלום הכוכבים מעלה זיכרון חד ומעביר אותנו להקשר אחר לגמרי. הכוכבים כבר מופיעים פעמיים בספר בראשית כסמל לזרעו של אברהם (טו:ה; כב:יז). זרעו משול גם לחול הים ולעפר הארץ. במה שונה הדימוי של כוכבי השמיים מחול הים ועפר הארץ? נראה שברכת הכוכבים מסמלת לא רק את מספרם הרב, אלא גם את גדולתם הרוחנית ויכולת השפעתם להאיר את העולם. כך כותב הנצי"ב:

וספר הכוכבים – לא בשביל ריבוי הבטיחו כאן, שהרי כבר המשיל ריבוי זרעו לעפר הארץ, אלא הוסיף כאן שיהיו הרבה אנשי מעלה שיאירו ככוכבים, ולא כמו שפחד וירא פן יהיו פחותי ערך.⁵

ברור ששבטי יעקב יכולים להגשים את ייעודם כמאירים לכל העולם בהיותם בארץ הבחירה, שליטים על התרבות והפולחן. אך אפילו בגלותם, יש צעדים שניתן לנקוט בהם כדי לשמור על הגחלת של המסורה, עד שתוכל גחלת זו להבעיר ולהאיר למרחקים.

כשהאחים באו למצרים בפעם הראשונה, והופיעו לפני צפנת-פענח, התגובה הראשונה של יוסף השליט הייתה: "וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֻמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם" (בר' מב:ט). באותה עת הוא הבין את פתרון חלומותיו; הם לא הכתירו אותו בממשלה על אחיו, כי אם עמסו עליו את האחריות להצלת משפחתו. האחריות הזו הייתה בשני מישורים – במישור הכלכלי ובמישור הרוחני. ואכן, יוסף דאג לשני המישורים הללו באופן מיידי. הוא סיבב את הדברים כך, כדי שבסוף ירדו כולם למצרים, ושם יוכל הוא להאכילם "לָחֶם לְפִי הַטָּף" (שם מז:יב). אך גם מצבם הרוחני שיחק תפקיד, והוא יעץ להם להציג את עצמם לפני פרעה כרועי צאן כדי שיושיב אותם הרחק מן המרכז התרבותי של מצרים, בארץ גושן.⁶ אך עתידו המזהיר של זרע יעקב לא יכול היה לצמוח על אדמת נכר. לכן, בדבריו האחרונים אל אחיו, הוא השביע אותם שבעת הגאולה יעלו עימם את עצמותיו לארץ כנען; כלומר, הוא ילווה אותם עד

7 י'ה' כד:כט, שו' ב:ח.
8 אומנם ניתן לפרש את הכתוב ביהושע כד:לב כמאמר מוסגר, אך עצם הזכרת קבורת יוסף אחרי מות יהושע מצביע על הקשר בין השניים בביצוע אותה משימה.

5 העמק דבר בר' טו:ה.
6 כיוון שהמצרים שונאים רועי צאן ואת צאנם, כפי כמתואר בסיפור על סעודת יוסף ואחיו.